

İbn-i Abbas'tan Rivayet Edilen Bir Yusuf ve Züleyha Hikâyesi

The Story of Joseph and Zulaika narrated by Ibn-i Abbas

Ali CİN*

Özet: Yusuf ve Züleyha hikâyesi, kutsal kitaplarda yer alıp nesilden nesile sözlü ya da yazılı olarak aktarılan ve birtakım dersler çıkarılan, kaynağını kutsal kitaplardan (Tevrat, İncil, Kuran-ı Kerim) alması dolayısıyla da bütün dünya milletlerinin büyük ilgi gösterdiği bir eserdir. Yusuf ve Züleyha hikâyesi yalnızca Müslüman Türkler arasında değil, Arap ve Fars milletleri arasında da büyük bir ilgi görmüştür. Arap ve Fars edebiyatlarında yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri de Türk edebiyatında olduğu gibi şiir ve nesir biçimindedir. Türk Edebiyatında 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar birçok Yusuf ve Züleyha hikâyesi yazılmıştır. Türk edebiyatında yazılan ilk Yusuf ve Züleyha hikâyeleri dörtlüklerle yazılırken sonraki dönemlerde bu hikâye aruz vezniyle yazılmıştır. Söz konusu yazımızda İbn-i Abbas'tan rivayet edilen, Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra yazılan ancak Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri gösteren Yusuf ve Züleyha hikâyesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Yusuf ve Züleyha, İbn-i Abbas, Kıssa-yı Yusuf, Hikâye

Abstract: The story of Joseph and Zulaika is a work that attracted considerable interest in all the nations of the world by taking its sources from the Holy Books (Torah, Bible, Koran), passing between generations orally or in writing and held up as a lesson from it. The story of Joseph and Zulaika is found not only among the Muslim Turks but is well respected among the Arab and Persian nations. The Joseph and Zulaika stories written in Arab and Persian literature are in prose and verse forms as well as stories written in Turkish literature. There are many writings of Joseph and Zulaika stories in Turkish Literature between the 13th and the 20th centuries. The first stories of Joseph and Zulaika were written in quatrain prosody but in the following period they were written in verse prosody. In our article we will focus on the Joseph and Zulaika Story written after the Old Anatolian Turkish period but which also has Old Anatolian Turkish language features and which was narrated by Ibn-i Abbas.

Keywords: Joseph and Zulaika, İbn-i Abbas, the Joseph Parable

Bilindiği üzere Türk edebiyatının en bilinen ve üzerinde en çok mesnevi yazılan hikâyelerinden birisi Yusuf ve Züleyha mesnevisidir. Tarihin ilk dönemlerinden günümüzde değin Yusuf ve Züleyha hikâyesi yazılı ve sözlü geleneğin içerisinde yaşayarak günümüze kadar gelmiştir.

Hikâyenin yaşandığı dönem, İsrailoğulları'nın tarihte firavunlarla tanıştıkları dönem olan Hz. Yusuf'un yaşadığı dönemdir. Kur'an'ın açıklamalarına göre İsrailoğulları, Hz. Yusuf'un dönemin firavunlarının himayesine girmesi ve devlet yönetiminde önemli bir görev üstlenmesi sayesinde Mısır'a yerleşmişlerdir. Bütün bu gelişmelere sahne olan tarih İ.Ö. XIX. yüzyıldır (Özsoy, & Güler, 1999, 758).

Yusuf ve Züleyha hikâyesi üç semavî dinin kitabında da yer almaktadır. Yusuf ve Züleyha hikâyesi, *Tevrat*'ta 37-57. baplar arasında (Eski ve Yeni Ahit, 2000) İncil'de, Resullerin İşleri Bap 7 (Eski ve Yeni Ahit, 2000) de, Kur'an-ı Kerim'de ise Yûsuf Suresi'nde (Öztürk, 1998) 112.

* Yrd. Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alicin@akdeniz.edu.tr

ayette anlatılmaktadır (Kur'an-ı Kerim'de birçok hikâye anlatılmaktadır. Ancak Kur'anda konunun bir hikâye ile başlayıp ve sona erdiği tek hikâye *Yûsuf hikâyesi*, sure de "*Yûsuf Suresi*"dir).

Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesi yalnızca Müslüman Türkler arasında değil, Arap ve Fars milletleri arasında da büyük bir ilgi görmüştür. Hatta denilebilir ki, bu konu ilk önce Arap ve Fars edebiyatı ürünleri arasında yer almıştır. Arap edebiyatında yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri, genel olarak nesir şeklinde olup zaman zaman nesir içerisinde şiir parçacıklarının da bulunduğu görülür.

Yusuf ve Züleyha hikâyesinin Arap edebiyatındaki ilk örneğini Gazalî'nin, *Bahrü'l-Mahabba* adlı eseri oluşturur. Eser 1894 yılında Bombay'da, 1900 yılında da Delhi'de basılmıştır. (Dolu, 1953, 97) Arap edebiyatında Gazalî'nin eserinin dışında İbnü'l-Cevzî Abdurrahman Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferec Cemâlüddin'in, *Ez-Zehrü'l-Enik Fî Kıssati Yûsuf u Sıddîk'r*, Celalzâde Nişânî Mustafa Çelebi tarafından *Cevâhiru'l-Ahbâr Fî Hasâili'l-Ahyâr* adıyla Türkçeye çevrilen El Ensârî el Avsî el Melikî el-Müzekkir'in *Ez-Zehrü'l-Kimam Fî Kıssati Yûsuf'u*; Molla Mûîn-i Cüveynî'nin *Ahsenü'l-Kasas'ı*, Hazinüşşühi el-Bağdadî'nin *Tefsîrû Sîret-i Yûsuf'u*, Muhammed Yezid Et-Tûsî'nin *Câmi-i letâifi'l-Besâtîn* adlı eseri Arap edebiyatının en meşhur Yusuf ve Züleyha hikâyelerindedir. Ayrıca Türkiye kütüphanelerinde de Arapça yazılmış birçok Yusuf ve Züleyha hikâyesi vardır.

Fars edebiyatında da Arap edebiyatında olduğu gibi birçok Yusuf ve Züleyha hikâyesi yazılmıştır. Fars edebiyatında hikâyenin hem nesir hem de nazım biçimine rastlanmaktadır. Fars edebiyatında, ilk yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyesi, Firdevsî-i Tusî'ye aittir. (Ethe, 1908) Bu eser üzerine Hermann Ethe tarafından 1908 yılında bir çalışma yapılmıştır.

Fars edebiyatında Şehabud-dîn Amak Buhârî ve Heratlı Rüknü'd-dîn Mesut Bin Muhammed İmam-zâde tarafından manzum olarak yazılan *Yusuf ve Züleyha Hikâyesi* (Dolu, 1953, 125) Hoca Ebû İsmail Abdullah b. Ebî Mansur Muhammed el-Ensârî Herâtî'nin *Enîsü'l-Mürîdin ve Şemsü'l-Mecalis'i*, Molla Camî'nin (El-Camî Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Horasani) Yusuf ve Züleyha'sı Fars Edebiyatının en meşhur Yusuf ve Züleyha hikâyelerindedir (Dolu, 1953, 165). Fars edebiyatında bu hikâyelerin dışında birçok *Yusuf Suresi* tefsirini de görmek mümkündür.

Türk edebiyatında da manzum ve mensur biçiminde yazılmış birçok Yusuf ve Züleyha hikâyesi bulunmaktadır. Türk edebiyatında yazılan ilk *Kıssa-yı Yusuf* hikâyesi Ali'ye (Harezmi Ali, Kul Ali, Gul Gali) ait olmakla birlikte, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun fâilâtün fâilâtün fâilâtün kalıbıyla yazılan ilk eser Şeyyad Hamza'nın eseridir (Dilçin, 1946).

Ali'nin *Kıssa-yı Yusuf* adlı eserinin yazmalarının büyük bir kısmı Türkiye dışındadır. Türkiye'de bir el yazması ve 2-3 matbu nüshası bulunmaktadır. Yurt dışında özellikle Kazan'da eserin birçok el yazması bulunmaktadır. Ancak bu yazmalar müellif nüshası değildir (Cin, 2004).

Türk edebiyatında Ali'nin eseri gibi yine hece vezniyle yazılan diğer bir eser de Haliloğlu Ali'nin *Yusuf ve Züleyha*'sıdır. Haliloğlu Ali, Kırımlı Mahmud'un "*Deşt Dili*" ile yazdığı eseri Türkçeye çevirmiştir (Ertaylan, 1948).

Eser, tıpkı Ali'nin eserinde olduğu gibi dörtlüklerle ve hece vezniyle yazılmıştır (Deniz, 1998). Ancak Haliloğlu Ali'nin eseri 12'li hece ölçüsüyle değil de 7'li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Türk edebiyatında yukarıda zikrettiğimiz hece vezniyle yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyelerinin dışında Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Ahmed, Erzurumlu Darir, Akkoyunlu Ahmedi, Aksaraylı Mahmud, Hamidi, Hamdullah Hamdi, Kemal Paşazade, Taşlıcalı Yahya, Şerifi, Gubari Abdurrahman ve Nevruzi'nin Yusuf ve Züleyha hikâyeleri günümüze kadar ulaşmış, bugün için bildiğimiz eserlerdir.

Bugün için Yusuf ve Züleyha hikâyelerinden manzum olarak yazılan ve bilim âlemince bilinenleri yukarıda saydıklarımızdır. Ancak, henüz ulaşılamamış, yazarı belli olmayan *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyelerinin varlığı bilinmektedir. Ağâh Sırrı Levend, Yusuf ve Züleyha hikâyesi

yazanlarla ilgili olarak şu şekilde bir liste sunar (Levend, 1988).

Bihîştî Ahmed Sinan (XV. yüzyıl), Kırımlı Abdulmecid, Çâkerî Sinan (XV. yüzyıl), Bursalı Celîlî (XV. yüzyıl), Ahmedî, Hataî (XV. yüzyıl), Likâî (XVI. yüzyıl), Nimetulla (XVI. yüzyıl), Manastırlı Kadı Sinan (XV. yüzyıl), Köprülü-zâde Es'ad Paşa, Havaî Abdurrahman, Süleyman Tevfik Bey (XIX. yüzyıl), Mehmet İzzet Paşa, Ahmed Mürşîdî, Molla Hasan (XVIII. yüzyıl), Bursalı Havaî Mustafa, Ruf'atî Abdülhay, Bağdadlı Zihnî Abdüddelîl, Ziyâî Yûsuf Çelebi, Halife, Karamanlı Kâmî Mehmed, Akşehirli Gubarî Abdurrahman, Şikârî, Hâmîdî (Eserini Milâdî 1516'da Belh şehrinde yazmıştır), Şeyhoğlu Mustafa (XV. yüzyıl).

Türk edebiyatında mensur olarak yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri sayıca manzum biçimde yazılanlara göre daha azdır. Türk edebiyatında mensur biçimde yazılan bu hikâyeler, müstakil bir eser olarak görülebildiği gibi, müstakil olmayıp diğer eserler içerisinde yer alan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatında müstakil olarak yazılan Yusuf ve Züleyha hikâyeleri genelde tercüme eserlerdir.

Celâl-zâde Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin *Cevâhîrü'l-ahbar fî Hasâil'il-ahyâr'* (Kavruk 1998, 64-65) *Galatalı Mehmet Bin İbrahim'in Sultan III. Murat için telif ettiği Ahsenü'l-Kasas-ı Şerîfe'si* (Kavruk, 1998, 65) Mehmed Bin Altıparmak'ın *Yûsufnâme'si* (Kavruk, 1998, 65) bu alanda yazılmış önemli tercüme eserlerdir.

Türk edebiyatında müstakil olarak yazılmayıp diğer eserlerin içinde yer alan Yûsuf ve Züleyha hikâyeleri, Kısas-ı Enbiyalar'da yer alan hikâyelerdir. Rabguzî'nin *Kıssasü'l-Enbiyası* (Ata, 1997) ile *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi* (Yelten, 1998) içerisinde yer alan Kısas-yı Yusuf bilinen Yusuf ve Züleyha hikâyelerindedir.

Yukarıda ismini zikrettiğimiz Kısasü'-l Enbiya'ların dışında Türkiye kütüphanelerinde Arapçadan ya da Farsçadan tercüme edilen ve yazarı belli olmayan pek çok Kısasü'-l-Enbiya'da Kısas-yı Yusuf hikâyesine rastlanılmaktadır.

Türk edebiyatında henüz tespit edilmemiş ya da bilim alemince tanınmayan bazı Yusuf ve Züleyha hikâyeleri bulunmaktadır. Bu hikâyelerden birisi de İbn-i Abbas'tan rivayet edilen Yusuf ve Züleyha hikâyesidir.

İbn-i Abbas'tan Rivayet Edilen Eserin Yazarı:

Üzerinde durduğumuz *Yusuf ve Züleyha* hikâyesinin yazarı ile ilgili olarak elimizde pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynakların belirttiğine göre İbn-i Abbas Hz. Muhammet'ten sonraki ilk hadisçilerden ve müfessirlerdendir (Bilgen, 2007, 14). *Garibu'l-Kur'an; Lügatü'l-Kur'an; Mesaiu Nafi' b. el-Ezrak ve Sahifetu Ali b. Ebi Talha* isimli eserler de İbn-i Abbas'a nispet edilmektedir (Bulut, 2005).

Özkul Çobanoğlu nüshasında yazar ya da müstensih adına rastlanılmamıştır. Ancak eserin son kısımlarında eserin İbn-i Abbas'tan rivayet edildiğine dair şöyle bir beyit geçmektedir.

*ibni 'abbasdan rivāyet eyledik
anuñ aǧzından bu sözi söyledik* (ÖÇ Nüshası 129r15)

Ayrıca ÖÇ nüshasında Yusuf kıssasının tefsirinden de bahsedilmektedir.

*yine yūsuf kışşasın tefsīr edem
kim yūsuf ne eyledi anı deyem* (ÖÇ Nüshası 83r9)

Eserin Milli Kütüphane (MK) nüshasının sonunda Osman Nuri adı geçmekte olup bunun dışında nüshada herhangi bir isim yer almamaktadır. Osman Nuri adı da muhtemelen müstensih'e aittir.

Türk Dil Kurumu (TDK) nüshanın ketebe kaydından anlaşılacağı üzere yazmanın müstensihî El-Hacı Muştafâ bin Monlâ ve Trâbüzânî'dir (Üst, 2007, 957). Eserin yazarı ile ilgili olarak Sibel Üst, eserin Nahîfî'ye ait olduğunu düşünerek makalesinin adını da "*Nahîfî'nin Yûsuf u Zelîhâ*

Mesnevisi” (Üst, 2007, 957) şeklinde vermiştir.

- 1v14 *aḡalar burada bu ben za‘îfî*
diyeler kim ilâhî şol nahîfî
- 1v15 *ḡamu suçlarını ‘afv eyle anuḡ*
daḡı niyyetin âsân eyle anuḡ
- 1v16 *dilerem ben de anlaruḡ ḡamusın*
veresin bunda vü anda umusın

1v14’de geçen beyit dikkatle okunduğunda *nahîf* (zayıf) kelimesi, önceki mısradaki geçen *za‘îf* (zayıf, güçsüz) kelimesine hem kafiye açısından uyum sağlaması için hem de tevazu ifadesi olarak kullanılmış bir kelimedir. Bu kelimedeki *nahîf*’ye ait olduğunu ifade etmek oldukça zor görünmektedir.

Kaldı ki, *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*’nde (İpekten, 1998) üç Nahîf geçmektedir. Bunlardan birisi Süleyman Nahîf’dir ki, literatürde eserleriyle birlikte tanınan ve bilinen bir şahsiyettir. İkinci Nahîf’in asıl adı Mehmet olup, Isparta’da doğup İstanbul’da ölmüştür. Üçüncü Nahîf ise Guyende Usta Şems adıyla tanınan Nahîf’dir. Yaptığımız araştırmalarda her üç şahsiyetin de *Yusuf ve Züleyha* adlı bir eseri bulunmamaktadır. Ayrıca *Keşfü’z-zünûn*’da (2008) Sicil-i Osmanî’de (Süreyya,1996) *Osmanlı Müellifleri*’nde, (Tahir, 2000) *Osmanlılar Ansiklopedisi*’nde (2008) Nahîf adlı bir şaire ait herhangi bir Yusuf ve Züleyha hikâyesine rastlanılmamıştır.

Bildiğimiz bir *Yusuf ve Züleyha* hikâyesinde (Milli Kütüphane 06 Mil Yz. A 9605) de şöyle bir beyit geçmektedir. Bu beyitte *nahîfî ya da nahîf* biçiminde geçen kelime de tevazu için kullanılmıştır.

mâlik-i reyyân pîr oldı za‘îf
kuvveti ḡalmadı çün oldı nahîf (MK 93b-16)

Eserin Yazılış Tarihi:

Eserin yazılış tarihiyle ilgili olarak elimizde iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Özkul Çobanoğlu Nüshasında şu şekilde geçer:

senesidür biḡsekizyüz saḡışı
işbu ḡışşa kim eşitdik ey ḡişi (ÖÇ Nüshası 129r14)

Bu beyitten anlaşılacağı üzere elimizdeki bu nüsha 18. yüzyılda yazılmış olabilir.

ÖÇ nüshasının sonunda ayrıca şu şekilde bir vakıf kaydı bulunmaktadır:

“Domyay oḡlı Muḡammedün zevcesi Cennet Hatun’uḡ vakfı bir kimse daḡl etmeye ve’s-selâm”

Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere eser bir kütüphaneye vakfedilmiştir. Nüshada bu vakıf kaydının yanında 1272 tarihi yazılmıştır. Ancak bu tarihin istinsah tarihi mi yoksa vakıf kayıt tarihi mi olduğu tartışmalıdır.

Millî Kütüphane nüshasında eserin yazım tarihiyle ilgili olarak *“Şa‘bânü’l- mu‘azzam, sene 1336”* (MK 84r11-12) şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kaydı eserin istinsah tarihi olarak değerlendirmek mümkündür.

Eserin Nüshaları

Özkul Çobanoğlu Nüshası:

Nüsha, Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’nun özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Nüsha, şirazeli, sırtı beyaz bez kaplı, deffeleri siyah bez kaplı, mukavva ciltli, harekeli nesih yazı ile yazılmış ve

siyah mürekkep kullanılmıştır. Nüsha, baştan iki yaprak sondan bir yaprak tamir görmüş, filigranlı kağıt kullanılmış olup 25x18-16.5x11 cm. ebatlarında ve 16 satır 129 varak, 4128 beyitten oluşmaktadır. Nüshada konu başlıklarının yazımında kırmızı mürekkep kullanıldığı için çoğu yer silinmiş ya da okunamayacak durumdadır.

Nüsha genel olarak fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün vezniyle yazılmış olmakla birlikte bazı yerlerde farklı vezinlerin kullanıldığı da görülmektedir. Yazmada çok fazla vezin hatası yapılmıştır. Bazı beyitlerde hece sayısı fazla iken bazı beyitlerde de (57r4-57v10 arasında yaklaşık 25 beyitte hece sayısı 11'den 8'e düşmüştür) hece sayısında azalma görülmektedir. Ayrıca metnin içerisinde gazel tarzında yazılmış şiirler bulunmaktadır.

Eserin adı ilk varakta 1v1'de “*kitâb-ı hazret-i yûsuf ‘aleyhi’s-selâm*” şeklinde geçmektedir. Eser şu şekilde başlar:

- 1v3 *her birinden atası sever idi
yüzün körmeklige éver idi*
- 1v4 *velî ya ‘kûb hâkimidi begayet
atası sever idi anı gâyet*
- 1v5 *gözleri görmezdi işhâkıñ ey cân
tüyünden bilür idi ‘âşî inan*
- 1v6 *bu kez işhâka érer haqdan hiñâb
oğlunuñ birine du‘ân müstecâb*

Yukarıdaki beyitlerden anlaşılacağı üzere eserin ilk varağı eksiktir. Eserin sonu şu şekilde bitmektedir:

- 129v4 *oğuyuban diñleyenler çok sevâblar kazana
bir fâtiha ihsân édüh emek çeküp yazana*
- 129v5 *oğuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı
rahmetiñle yarlıgâğıl yâ gâni*
- 129v6 *bunu yazdım yâdigâr olmağ için
oğuyandan bir du‘â almağ için*
- 129v7 *fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün
görmeyelüm yarın anda fâmi'ün*
- 129v8 *fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilin
haşr olalım nebiler ile ecmâ' in*
- 129v9 *fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât
bize kendi kulluğa vér berat*
- 129v10 *hem dağı âmîn deyenüñ cümlesin
dilerüz kim rahmete garğ idesin*

Milli Kütüphane Nüshası:

Nüsha, Milli Kütüphane'de Yz. A 8930 numarada kayıtlı olup bez kaplı mukavva ciltli, 233x175-200x130 mm. ebatlarında, harekeli nesih hat ve siyah mürekkep ile yazılmıştır. Nüsha 15 satır ve 84 varaktan oluşmaktadır. Nüshada yer yer bazı beyitlerin üzeri çizilmiştir.

Eser şu şekilde başlar:

- 1v1 *ilâhî yüzimi elime aldum
yüzüm sürüp bu gün kapuğa geldüm*
- 1v2 *bana dermân olursa senden olur
senden olmayınca yâ kimden olur*

- 1v3 *benim gibi zaîf ü bî-şevâbı
nola derdine êrgürseñ devâyı*
- 1v4 *yüzüm kara günahkâram ilâhî
kapuğa geldim red étme ilâhî*
- 1v5 *habîbün hürmetine muhterem kııl
bizi red étme kapuğdan kerem kııl*
- 1v6 *habîbün hizmetinden ayırmağıl
hem civârında dağı red étmegil*
- 1v7 *şefâ'atin naşib eyle ilâhî
ki sensin pâdişâhlar pâdişâhı*
- 1v8 *zîrâ ümmet için neler çeküpdür
mübârek gözlerinden yaşlar döküpdür*
- 1v9 *habîbüdür göndürme ilâhî
âdularuñ sevindürme ilâhî*
- 1v10 *dileriz ki yerindürme ilâhî
şu âşileri 'afv ét ilâhî*
- 1v11 *yüzüm karasına bakma kabûl ét
kamu ümmetlerin aña sebîl ét*
- 1v12 *anuñ hürmetine bize kııl ihsân
murâdum şerh éder yūsuf-ı ken'ân*
- 1v13 *dilerim ki yūsufuñ destanını
naşib eyle dèyem gülistânını*
- 1v15 *dilerseñiz dü-'âlemde necatı
resûlüh rûhına vèr selavâtı*
- 2r1 *gelin benden geri ey kavlı-i evla
eşidüp söyleyiser kavlı-i evlâ*
- 2r2 *yūsuf sūresi indi sebep ne
habîbine anı indirdi mevlâ*
- 2r3 *yahūdiler niza' étđi 'ömerle
dédiler kıssa-i yūsufdur evlâ*
- 2r4 *kitâbımızda var ol yūsufda yokdur
melûl oldı eşit aşhâbü mevlâ*
- 2r5 *melâletin giderdi anların haq
pes izâl étđi budur kavlı-i evlâ*
- 2r6 *cemi' 'âlemin 'ilmin bilen ol
anıñ 'ilmindedir sırr u ahfâ*
- 2r7 *eşit şimdengerü yūsuf sözünü
atasın dedesin kendi özünü*
- 2r8 *atası ya'kup işhâk dedesidür
dağı ibrahim ü işhâk atasıdur*
- 2r9 *çün ibrahim halilullâh gelüpdür
bu dünyâda iki oğlu olupdur*
- 2r10 *bir oğlunuñ adı ismâ'il anuñ
muhammed neslinden geldi bil anuñ*

- 2r11 *resülün dedesi bil oldur bilesin
kamusına salavât getüresin*
- 2r12 *bunun adı işhâkdur bil ey cān
anun oğlıdur ya'kub-ı ken'ān*
- 2r13 *bu gün toğdı anasından ya'kub
birisi 'āş birinin adı ya'kub*
- 2r14 *anasından tülü toğmışdı 'āş
ki koyun gibi yünlü idi 'āş*
- 2r15 *bahadır idi gāyet zātı anın
ki av avlar idi şan'atı anın*

Eserin son kısmı şu şekilde sona ermektedir:

- 84r4 *imdi bu kışşa bunda oldı tamām
vēr salavāt enbiyaya ves-selām*
- 85r5 *tamām oldı kitāb elḥamdüli'llāh
hümām oldı kitāb elḥamdüli'llāh*
- 86r6 *bunu yazan āzād olsun tamudan
hem okuyup diñleyenler kamudan*
- 86r7 *okuyanı diñleyeni yazanı
rahmetinle yarlıgākıl yā ganī*
- 86r8 *tamām oldı kitābın intihası
gerekdür kātibe şerbet bahāsı*

Eserde son olarak şu ifadeler yer almaktadır:

“temmetü'l kitāb bi 'avnillāhi'l-meliki'l-vehhāb li-muḥarri'l kütübi'l- fakirü'l-ḥaḳir Oşmān Nürī ğufirallāhü lenā veleküm fi-ḳaryeti ḳuyaş min- beledihi'l-Köpri Şa'bān'ül- mu'azzam, sene 1336”.

MK nüshasını ÖÇ nüshası ile karşılaştırdığımızda MK nüshasının ÖÇ nüshasından yaklaşık 44 varak eksik olduğu tespit edilmiştir. MK nüshası yaklaşık 40 varak ÖÇ nüshasıyla bir paralellik gösterirse de MK nüshasında birçok beyitin eksik olduğu görülmektedir.

Türk Dil Kurumu Nüshası:

Türk Dil Kurumu nüshasının varlığından çalışmamızı tamamladığımız aşamada Sibel Üst'ün *“Nahîfi'nin Yûsuf u Zelîhâ Mesnevisi”* adlı makalesiyle haberdar olduk (Üst, 2007).

Bütün çabalarımıza rağmen nüsha ile ilgili olarak *“Eserin el yazma metni yurtdışında bulunmaktadır. Türkiye'deki nüsha ise Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki mikrofilmden ibarettir”* (Üst, 2007, 824) şeklindeki bilginin dışında bir bilginin bulunmaması sebebiyle Türk Dil Kurumundaki mikrofilm halindeki nüshaya ulaşamadık. Dolayısıyla Türk Dil Kurumu Nüshasını Sibel Üst'ün makalesi aracılığıyla tanıtmaya çalışacağız.

Eser şu şekilde başlar:

- 1v1 *ḳoyun önce meler ḳuzu şonınca
ḳuzu ardınca gider ḳoyun önünce*
- 1v2 *ḳuzu melemeyince duymaz ana
ḳuzusunun önüne döymez ana*
- 1v3 *olarun ben de girdim izlerine
dilerem öykeneydim sözlerine*
- 1v4 *şākird olaydım anlara bu yolda
sebaḳ alaydım anlardan bu dilde*

- 1v5 *bu dünyāda olara öykeneydim
kıyāmet de olarla haşr olaydım*
- 1v6 *atam anam hem üstādımdır anlar
büyüli şan'atı kıomış o cānlar*

Bu kısımlar dahil olmak üzere Türk Dil Kurumu nüshasındaki 2b3'e (Üst, 2007, 826) kadar (yaklaşık bir varak) olan kısım Özkul Çobanoğlu nüshasında bulunmamaktadır.

Türk Dil Kurumu nüshasının sonu řu şekilde biter:

- 103v6-103v10 *varakları arası okunamayacak durumdadır* (Üst, 2007, 956).
- 104r1 *ibrāhīm ya'ķūb peygamber yanına getir
yūsufi anlaruñ kıpusında yatur*
- 104r2 *yūsuf burada oldu tamam
vir řalavāt muřtafāya yā hūmām*
- 104r3 *temmetü'l-kitāb bi'avni'llāhi ta'ālā
vallāhu ā'lem bi'ş-řavāb*

Eserin İmla, Ses ve Şekil Bilgisine Ait Özellikler:

Üzerinde çalıştığımız *Yusuf ve Züleyha* metninde hem ünlü işaretleri (ı), (ع), (و) hem de hareke (üstün, esre, ötre) kullanılmıştır. Cezim işareti sıkça kullanılırken, şedde işareti birkaç kelimedede kullanılmış, tenvin işaretine ise hiç yer verilmemiştir. Metnimiz nesih hatla yazılmıştır. Metinde imla açısından bir tutarlılık yoktur.

Metinde ünlüler hem harf hem de hareke ile gösterilmiştir. Metin ses bilgisi açısından değerlendirildiğinde klasik Eski Anadolu Türkçesi metinleriyle paralellik göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz ünlülerin yuvarlaklaşması ve üçüncü teklik şahıslardaki düzlük durumu metnimizde de görülmektedir.

içüre 44r11; *geçürür* 81v14; *yitürdiler* 89v2; *eyleyüp* 89v4; *girüp* 100v7; *sözi* 36v10; *eyü* 19v15.

Eski Türkçeden bu yana görülen e/è nöbetleşmesi bizim metnimizde de görülmektedir. Bu güne kadar yapılan metin çalışmalarında /è/ ve /e/ yazımının nasıl olacağına dair bir birlik sağlanamamıştır. Metnin benzer kök hecelerinde hem /è/ hem de /e/ şeklinde yazılımlarını görmektediriz. Dolayısıyla bu ses değişimi düzenli değildir. Bu ses nöbetleşmesinin her iki biçimi de metinde aynı kelimelerde görülmektedir.

bel “bel”: *beli* 88r11 *bélin* 121v3; *gece* “gece”: *gece* 2v11, *géce* 50v3; *et-* “etmek” *etdiler* 4r12, *étđi* 127v2; *elçi* “elçi”: *elçi* 20r5, *élçiler* 19v14; *yel* “yel” *yel* 14r1, 109r10 *yél* 16v12, 59r11; *yer* “yer”: *yer* 49v2, *yér* 5v4; *de-* “söylemek”: *dedi* 53r14, *déđi* 9r10.

Arap alfabesinde /p/, /ç/, /t/ sesleri bulunmadığı için metinde bu sesler (ك), (ج), (ب) harfleri ile gösterilmiştir. Metinde /ç/ (چ) ve /p/ (پ) seslerinin ayrımı da yapılmamış /ç/ sesleri (ج) ile, /p/ sesleri de (ب) ile yazılmıştır.

Metinde /k/, /g/ ayrımı da yapılmamıştır. *geldi* (كمدى) 100v8; *gün* (كون) 104v6; *görgil* (كوركىل) 65v1; *kendü* (كندى) 37v9.

Metinde bazı kelimelerin hem nazallı hem de nazalsız biçimleri geçmektedir.

bin- “binmek” *bindi* 31r9 / *biñgil* 54v15; *dön-* “dönmek” *döndi* 4r1 / *döñer* 121v3; *şun-* “sunmak” *şundi* 15v3 / *şuña* 92r11; *yeni* “yeni” *yeni* 52r15 / *yeñi* 83r10; *ön* “ön” *önüñde* 20r13 / *öñünde* 8v9.

Metinde ünsüz nöbetleşmeleri sınırlı sayıda kelimedede görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıkça görülen t/d nöbetleşmesinin dışında kelime başı, kelime ortası ve kelime sonundaki k/h nöbetleşmesi dikkat çekicidir.

Kelime başında k-/h- nöbetleşmesi:

Bu nöbetleşme metinde yalnızca *hatun* kelimesinde görülmektedir. Eski Türkçede *katun* biçiminde olan kelime metnimizde *hatun* biçiminde geçmektedir. dediler kim zelha key *hatun* ola 37v1; mışır ol *hatunları* kovlaşdılar 37r16; mışır *hatunların* eve oğuram 37v12

Kelime ve hece ortasında -k/-h- nöbetleşmesi:

Bu nöbetleşme metinde yalnızca *yoğsul* kelimesinde ve *oğşa-* fiilinde görülmektedir. baya *yoğsula* veren ol rızkını 16v5; *oğşayuban* arklarını yapar 98v14; mışır içinde anı *yoğsul* kıldılar 55v15; *yoğsul* idi getmişidi hep mâlı 64r5; bulamaz *bağına* çevre gözedür 92v3

Kelime ve hece sonunda -k/-h- nöbetleşmesi:

Bu nöbetleşmeyle ilgili metinde iki örnek bulunmaktadır. diledigim ken'ân iline *varağ* 9r2; aşk ana *şablalar* urmuşıdı 64r9.

Metinde görülen b/v nöbetleşmesi de Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de görülen bir nöbetleşmedir. Bu nöbetleşme metinde fiil çekiminde birinci şahıslarda kullanılan ve zamirlerden gelen *-ben* ve *-biz*'in *-van,-ven* ve *-vuz,-vüz* şekline dönmüş biçimlerinde görülür. *oğuyavüz* 101r5; *getürevüz* 77v10; *şumarlarven* 78r13

Metinde -ğ/-v- nöbetleşmesi ilgi çekici nöbetleşmelerden biridir. Metinde bu nöbetleşme sınırlı sayıda kelimeye görülmektedir. Eski Türkçe döneminde /ğ/lı biçimde kullanılan bazı kelimeler metnimizde /v/li biçimde kullanılmıştır.

kulavuzla anı yolını bula 79r9

Eski Türkçe döneminden bu yana /ğ/lı biçimde kullanılan *koğa* kelimesi metnimizde Eski Türkçe dönemindeki şekliye geçmektedir.

beşir yapışur *koğayı* çekemez 9v6; *koğa* deyü çekdiği âdem çıkar 9v7.

Eski Anadolu Türkçesinde ünsüzle biten kök ve gövdelere gelen tonlu ünsüzlü yapılar bizim metnimizde de yaygın bir biçimde görülmektedir.

işde 73r15; *açdılar* 73r14; *örtüdi* 73v7; *eşitdi* 74v8; *korğdı* 75v4; *selâm etdi* 77r2; *getdiler* 78v5; *tütüdi* 78v15.

Metinde şekil bilgisine ait tespitlerimiz şu şekildedir:

Metinde Eski Anadolu Türkçesinde sıkça görülen *-madın,-medin* zarf-fiili yaygın bir biçimde kullanılırken, Eski Anadolu Türkçesi döneminde pek kullanılmayan *-maden,-meden* biçimleri de görülmektedir.

ölmedin bir dağı göstergil anı 51r2; kimse *görmedin* anı bunda yetür 87r15; *ölmedin* erişem ol hasretüme 90v2; *ölmedin* yūsuf yüzini göresin 117r1; sen *dilemedin* ecel seni bula 124r16; bir iki gün *geçmedin* aradan ol 127v11; nice söyler siz yalan *utanmadın* 96r8.

kim yüzünü *ölmeden* yine görem 101v13; başa gerek *gizlemeden* deyesin 54v1; korğaram kim seni *görmeden* ölem 101v8; êrgür ya'küb atama dër *ölmeden* 89v15; başa gerek *gizlemeden* deyesin 54v1; zârî *kılmadan* dërmezdi oğın 87v15.

Metinde *-uban,-üben* zarf-fiili yanında *-ubani,-übeni* biçimi de görülmektedir.

bu ne hikmetdür *dâyüben* şordılar 4v1; ana selâm *verüben* söylediler 5r6; oniki kızu *sürüben* giderem 5v1; yūsuf *bulamayuben* çağırdılar 9v14; develere *yükledüben* çekdirür 60r2; yedinci yıl *inleyüben* geldiler 61r4; düni günü *evleyüben* aşdılar 78v6; *biriküben* girmeniz dedi şehre 80r12; *ditreşüben* korğdı bunlar key katı 83v8; *iletüben* atama anı dağı verün 108v5.

şâz *oluban* du'âsı kabül ola 1v8; yūsufa *toğruluban* yakın varur 7v12; yüzüme *bakmayuban* gidenlere 10v16; ellerini kaldıruban söyledi 14r11; yüzünü göge *tutuban* ağladı 14r12.

2sürübeni göç edüben getdiler 12r7; birer altın *verübeni* göreler 17r3; gelübeni kıyuya çağırdılar 9v14.

biğ yük altın *alubanı* getdi ol 17v10; *arayubanı* mışırda bulasın 19r16.

Metinde *-alı,-eli* zarf-fiil eki de yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

aşlı *uralı* anuğ önden şoña 25r10; anı yavı *kılalı* oldu delü 50r1; bunları *görelü* uş içüm yanar 71v13; sen *gideli* bunların işi zârî 88v7; kanı yūsuf *öleli* oldu delim 111v12; *görelü* bunı cânım oldu ferâh 122v14.

yoğsul oldum saña *tapaldan* berü 65v4; sizi *göreliden* berü sevdim sizi 75v1; yūsuf *ölelden* berü heç gülmediğ 81r8; ol *gidelden* berü hasret olmışam 86v4.

Metinde *-ıcak, -icek* zarf-fiil eki yaygın bir biçimde kullanılırken Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan *-icegez* biçimi sınırlı sayıda örnek görülmektedir.

endi ol kabri *göricek* ol hümām 12v3; anı *göricek* bular utandılar 38v14; şāh anı *eşidicek* gör neyledi 44v13; kayğu dağı *gelicek* ağlar imiş 119r1; *ölicek* cānum kavışdur anlara 123v14; va^c de *éricek* dağı vërmez amān 124r6.

yūsufi *agdırcak* māl bulunmaz 24r14; *varıcağ* benden selām èt aña sen 50r9; beni şandı *bağıcağ* şüretine 69v13; dedi kim mışra *varıcağ* anda siz 71r15; *aglıcağ* şebeler urdukların 83r14; *varıcağ* benden aña baş kıoyasın 111r15; pes kişi şāz *olıcağ* ağlar imiş 119r1; gāfile düz *olıcağ* korkmağ gerek 120v14.

başa birden *gelicegez* iniler 21r9; *yeyicegez* olısdurdur bî-gümān 44r13; ol budak *kesilicegez* ol ağaç 49v11.

ınca, -ince zarf-fiili metnimizde sınırlı sayıda kelimedede görülmektedir. Ayrıca bu zarf-fiil eki ekleşmiş biçimiyle *-digince* şeklinde de kullanılmıştır.

aña *varınca* açıldı key eşit 34r15; *olmayınca* mağşüdın bulur kişi 88v15; *varınca* anda olasın mükerrerem 2v8; *dinleyince* sözünü key anlağuz 105r11; *söyledigince* yüzine urdılar 106r1; *söyledigince* yüzine urdılar 109r2.

Metinde *-dükçe* zarf-fiil ekiyle bir örnek geçmektedir.

bunları *gördükçe* göksin götürür 108r14.

Metinde *-arak, -erek* zarf-fiil ekiyle ilgili olarak yalnızca *-erek* biçimi kullanılmıştır.

deveye bindürdi anı *döverek* 13v15; kim *gezerek* ken^c ān iline varur 8v8; *giderek* dayılarına erişdi 2v13.

Metinde gelecek zaman eki için *-ısar, -iser* eki kullanılmıştır.

kuşlar inüp beyniği hep *yeyiser* 46r8; işbu işler saña yarın *geliser* 46r12; şoñ ucu hayra *döniserdir* işiñ 48v2; tā ölünce *seviserem* anı ben 55v4; bu kez ol dāye hîle *eyleyiser* 94v10; eşit imdi yūsufa *neleyiser* 94v10; ne *deyisersin* cevāb yarınki gün 95v2; senden artık kim *biliser* bu sırrı 113r2; heç nebî *gelmeyiser* senden dağı 117v8; imdi yūsuf atasını *göriser* 108v2; belki hoş *gelmeyiser* ol söz saña 102v14; kim bahāne *bulısar* bu büstāna 85v11.

Metinde sınırlı sayıda da olsa *-acağ* ekinin gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanıldığı örnekler vardır.

ne mağāmı var ne *yatacağ* yeri 64r7.

Eski Anadolu Türkçesinde birinci çokluk şahıs eki olarak gördüğümüz *-vuz, -vüz*’lü yapılar metnimizde de görülmektedir. Ancak metnimizde *-vuz, -vüz*’ün yanında *-uz, -üz*’lü yapılar da görülmektedir.

göñlüñi *tutmayavuz* sen ey kişi 101r5; gerü sağlıqla *getürevüz* özin 77v10; ne *deyevüz* ya^c kûba dërler idi 115v12; saña *bağışlayavuz* işbu sini 122v16.

yā yūsuf biz oynamāğa *giderüz* 6r3; kaçır ise biz *kovaruz yeterüz* 5v5; sözüümüzde biz yalan *olamazuz* 11v13.

Metinde emir eki *-ğil, -gil* şeklinde hep düz biçimiyle kullanılmıştır.

benüm derdime *eylegil* devāyı 2r11; dedi oğul *dinlegil* ta^c birini 4r2; mālîk aydur tēz var imdi *söylegil* 14r13; mālîk aydur yā yūsuf vërgil haber 24v15; *gizlemegil* hālünî söylegil baña 28r12; dağı söyleme baña *kesgil* sözün 31r16; sen dağı kılma oğul *döngil* dedi 34r5; *içmegil* dedi şāha anı şakın 44v12; bize *öğretgil* getürelüm imān 46v5; ölmedin bir dağı *göstergil* anı 51r2; sen tēz işbu dem dedi *biñgil* ata 54v15; *gizlemegil* toğrusın söyle söziñ 55r16.

kulağ *urğil* bu feleğin işine 3v15; ipe yapış imdi *çıkğil* kuyudan 9v4; benüm ol hācetimi *kılğil* kabül 30v3; tenriden *korğil* var anuñ tamusu 32r12; yā zeliḥā *anlağil* işbu sözi 32v11; dedi yā yūsuf oğul *bağğil* berü 34r11; geldim uşda kıatūña *yorgil* düşüm 45v3; yā yigit *unutmağil* benüm sözüüm 47r6; şuçümü *bağışlağil* bu gün baña 53r4; zelḥa aydur kıamçunı *şunğil* baña 67r1; bitü *yazğil* anı iltüp vërelüm 102r12; *gele turğil* baña key *unutmağil* 121r10; rahmetinle *yarlığal* yā ğanî 129v5.

Üçüncü kişi zamiri metnimizde çoğu kez “ol” şeklinde geçerken üç beş örnekte “o” şeklinde geçmektedir.

Metinde küçültme eki olarak *-cuk, -cük, -cek ve -cigez* eki kullanılmıştır.

küçücükden bu bize gelmiş idi 10r9; *közucuklar* kırılı süt emmeye; 60r7; kim bu bir sırça *bilezicek* durur 81v14; geldi gerü *evcigezine* girür 66r5.

Eski Anadolu Türkçesinde görülen *birle, bile, ile* beraberlik bildiren edatlar bizim metnimizde de görülmektedir. *Birle* edatı ile yalnız bir örnek vardır.

bir işâret *birle* beyân eylegil 100r12.

ikisi *bile* bir tutup anı çeker 9v7; pâdişâh gördi yūsuf *bile* gelür 15r12; zelhâ girür sarāya yūsuf *bile* 36r11; ibni yâmin *bile* aluñ gidüñ 78r7; ben kaluram ibni yâminle *bile* 99r12; kardaşları *bile* cem^c olmuşudı 115v13.

olar *ile* olasın mest-i müdâm 2v8; dañı on bir yıldız *ile* geldiler 3v6; ol yūsuf *ile* olur idi hemân 6v13; dâdi ben de yūsuf *ile* giderem 7r1; kırba *ile* südi var idi anuñ 7v1; ‘âlemi fitne *ile* yağa idi 18r7; iki vezîr sultân *ile* girdiler 21r13; ol gidince zelhâ *ile* oturur 22r15; anuñ *ile* geldi putuñ yanına 26v12; diledi anuñ *ile* kucaqlaşa 33v16.

İstek çekiminin birinci çokluk şahıslarında *b/v* değişikliği ile *-avuz, -evüz*’lü biçimler kullanılmıştır.

dilegi ne ki *bilevüz* biz anı 72r10; biz dañı senüñle beyle *yeyevüz* 46v3; bize gerek cân kanadın *açavuz* 59v1; bu gün önüñde senüñ şart *édevüz* 77v7; gerü sağlıkla *getürevüz* özin 77v10; yâhud anı biz uşup *öldürevüz* 93r12; her ne ki kıldı anı *bulduravuz* 93r12; ne *deyevüz* ya‘kûba dâderler idi 115v12; biz bunuñ gibi ta‘âmı *nêdevüz* 120r11; yūsufi vër bize anda *iltevüz* 129r2; yine kendi türbesine *kojavüz* 129r2

Şart kipinin birinci çokluk şahıslarında *-vuz, vüz*’ün kullanımıyla ilgili bir örnek vardır.

biz neye *taparsavuz* andan mıdur 76v11.

Metinde kullanılan *bu* ve *ol* şahıs zamirlerinin çokluk şekillerinde zaman zaman zamir n’sinin kullanılmadığı *bular* ve *olar* biçiminde zaman zaman ise *bunlar* ve *onlar* biçiminde kullanıldığı görülmektedir.

tamâm oldu *bularıñ* hep du‘âsı 2r9; *bulardan* hem ikişer oğlı oldu 3r4; *bular* bu tedbiri kim hoş gördiler 5r5; kim yaratdı deyü *bular* şordılar 14v4; ol lañif tonları geydiler *bular* 38r10; anuñ emrini *bular* dañı tutar 38v1; anı göricek *bular* utandılar 38v14.

geldi *bunlar* dañı hep birin birin 83v5; *bunlarıñ* geldi katına söyledi 83v15; ol sarāya dañı *bunlar* girdiler 84v3; yūsuf anda *bunlara* öğüt vërür 84v5; *bunlarıñla* şâd olup otur dedi 90r4; *bunlaruñ* göñlüni yine al ele 90r5; *bunlardan* yūsuf dañı gizler özin 91r8.

olar karşıladı bir bir görüşdi 2v13; dâdi kardaşlarıyla getdi *olar* 6v15; yūsuf aydur kim *olar* hep melekler; benî isrâ’îl kavmi idi *olar* 70r14.

Zamir n’siyle kullanılan bir örnek bulunmaktadır.

döşediler kim oturalar *onlar* 83v3.

Metin içerisinde yer yer ağız özellikleri de görülmektedir. Günümüz Anadolu ağızlarında gördüğümüz *-işün* zarf-fil eki bir örnekle metnimizde de görülmektedir.

zindân içre *erişün* anı tanı 35r2.

SONUÇ

Üzerinde çalıştığımız Yusuf ve Züleyha hikâyesi dil özellikleri itibariyle Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bir eserdir. ÖÇ nüshası dil özellikleri itibariyle Eski Anadolu Türkçesine çok daha yakın dururken MK nüshası yer yer Osmanlı Türkçesinin son dönem özelliklerini göstermektedir. Metnin söz varlığı Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin söz varlığına yakın bir söz varlığına sahiptir.

Eserin imla, ses ve şekil bilgisi açısından Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermesi, yazmanın daha eski dönemlerde yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. Elimizdeki nüshalar müellif nüshası değildir. Muhtemeldir ki, bu nüshalar geç dönemde istinsah edilmiş nüshalardır.

KISALTMALAR:

ÖÇ: Özkul Çobanoğlu Nüshası

MK: Milli Kütüphane Nüshası

KAYNAKÇA

- Ata, A. (1997). *Kıssasü'l-Enbiya, I* (Giriş-Metin, Transkripsiyon). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgen, M. (2007). *Abdullah İbn-i Abbas'ın Siyasi Hayatı*. (Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, A. (2005). Kur'an Filolojisine Dair İbn-i Abbas'a Nispet Edilen Üç Eser. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20-21, 279-297. Samsun.
- Cin, A. (2004). *Ali, Kıssa-i Yusuf* (H.630/m.1233) *Metin-İnceleme-Dizin*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deniz, R. (1998). *Haliloğlu Ali'nin Yusuf ve Zeliha Kıssası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilçin, D. (1946). *Yûsuf ve Zeliha*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dolu, H. (1953). *Menşeyinden Beri Yusuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, no: 2). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü.
- Ertaylan, İ. H. (1960) *Yûsuf ile Züleyha*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ethe, H. (1908). *Yûsuf And Zalikhâ*. London: University of Oxford Publication.
- Fasayef, F. (1983). *Kul Gali, Kıssa-i Yusuf*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Houtsma, M. (1889). Ein alttürkisches Gedicht. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 43, 69-98. Leipzig.
- İpekten, H., İsen, M. İ., Topralı, R., Okçu, N., & Karabey, T. (1998). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karahan, L. (1994). *Kıssa-i Yusuf*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Keşfü'z-Zunûn An Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn* (2008). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kitâbı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)* (2000). 38, Bab. 37- Bab 50. İstanbul: Kitâbı Mukaddes Şirketi.
- Kitâbı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)* (2000). 125-126, Bab. 7, (8-20. Ayetle). İstanbul: Kitâbı Mukaddes Şirketi.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yelten, M. (1988). *Tarih-i İbn-i KesirTercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üst, S. (2007). *Nahîfî'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi*. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007. Erzincan.
- Özkan, F. (2001). Kul Ali. (XII. yüzyıl sonlarıyla, XIII. Yüzyılın ikinci çeyreği) *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 18, *Tatar Edebiyatı II*. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özsoy, Ö., & Güler, İ. (1999). *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (1998). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. 236-248 (Sure: 12/ ayet:4-100). İstanbul: İlkbahar Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicil-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tahir, B. M. (2000). *Osmanlı Müellifleri I-III*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (2008). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.